

ПЕРСПЕКТИВИ МЕДІАЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

PROSPECTS FOR MEDIATION IN CIVIL PROCEEDINGS

Пахомова А.О., к. ю. н., доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет

У статті досліджено можливості застосування медіаційних процедур у цивільному судочинстві. Національне законодавство надає широкі можливості для застосування медіації у цивільних правовідносинах. При цьому слід враховувати такі фактори, як: момент виникнення та тривалість спору, вид правовідносини, статус сторін, термін позовної давності, передбачена законом форма захисту (юрисдикційна, неюрисдикційна), встановлені законом та договором способи захисту цивільних прав. Також існує коло цивільних правовідносин, в яких застосування медіації заборонено законом або неможливе через сутність правовідносин.

Зазначено, що до цього часу процедура медіації є добровільною. На відміну від судів, у яких суперечки розглядаються незалежно від готовності сторін до взаємних поступок, процедура медіації передбачає, що сторони конфлікту відкриті для співпраці та готові до певних поступок для досягнення більш вагомих цілей. Саме добровільність процесу та можливість вибору гарантує дотримання принципу диспозитивності, притаманному цивільному судочинству.

Визначено, що найбільш прийнятними для медіації спірними відносинами, окрім цивільних, можна вважати трудові та шлюбно-сімейні, оскільки такі суперечки зазвичай можуть бути вирішені альтернативними способами, що сприятиме подальшому збереженню доброзичливості у відносинах між сторонами (батьками, подружжям, робітником та роботодавцем тощо).

Узагальнення судової практики показує, що сторонами різноманітних суперечок зрідка використовується процедура медіації, зокрема вирішення трудових та сімейних суперечок, але частота використання залишалася вкрай рідкісною.

Факторами пояснення незначної популярності процедури медіації, насамперед при розгляді спорів цивільного судочинства є недовіра до медіатора та до процедури медіації загалом; прагнення сторони, всіма способами притягти до відповідальності порушника її прав; та загальний низький рівень поінформованості суб'єктів цивільних правовідносин про можливість вирішення спорів за допомогою процедури медіації. Отже, аналіз даної проблематики покладено у основу дослідження можливості застосування медіаційних угод у різних сферах цивільного судочинства.

Ключові слова: медіація, медіаційна угода, цивільні правовідносини, медіатор, альтернативні процедури врегулювання спорів, цивільне судочинство.

The article investigates the possibilities of using mediation processes in civil proceedings. National legislation provides ample opportunities for the application of mediation in civil law. Factors such as the time and duration of the dispute, the type of legal relationship, the status of the parties, the statute of limitations, the statutory form of protection (jurisdictional, non-jurisdictional), established by law and contract methods of protection of civil rights should be taken into account. There is also a range of civil law relationships in which the use of mediation is prohibited by law or impossible due to the nature of the legal relationship.

It is noted that so far the mediation procedure is voluntary. Unlike courts, where disputes are heard regardless of the parties' willingness to make mutual concessions, the mediation procedure assumes that the parties to the conflict are open to cooperation and willing to make certain concessions to achieve more meaningful goals. It is the voluntariness of the process and the possibility of choice that guarantees compliance with the principle of dispositiveness inherent in civil proceedings.

It is determined that the most acceptable disputes for mediation, in addition to civil, can be considered labor and marital and family, as such disputes can usually be resolved in alternative ways, which will further maintain goodwill in relations between the parties (parents, spouse, employee and employer, etc.).

The generalization of case law shows that the parties to various disputes rarely use the mediation procedure, in particular to resolve labor and family disputes, but the frequency of use has remained extremely rare.

Factors explaining the low popularity of the mediation procedure, especially in civil litigation, are distrust of the mediator and the mediation procedure in general; the desire of the party, by all means to bring to justice the violator of its rights; and the general low level of awareness of the subjects of civil law about the possibility of resolving disputes through the mediation procedure. Thus, the analysis of this issue is the basis for studying the possibility of applying mediation agreements in various areas of civil justice.

Key words: mediation, mediation agreement, civil legal relations, mediator, alternative dispute resolution procedures, civil proceedings.

Відповідно до Концепції цивільного процесуального права, основним завданням суду є захист порушених або оспорюваних прав та законних інтересів громадян та організацій.

Зважаючи на активну роль суду в примирних процесах, а також завдання суду допомогти знайти сторонам спільні точки дотику інтересів, судові примирення почало визнаватися самостійною судовою процедурою, значимість якої не можна зменшувати [1, с. 248].

Крім того, вирішення спору мирним способом дозволяє оптимізувати не менш важливе питання у світлі сучасних реалій – питання навантаження на судів. Необхідно також зазначити, що є ряд категорій суперечок, що залишаються за межами правового поля. Стосовно таких суперечок застосування процедури медіації є найбільш ефективним способом врегулювання конфлікту.

На думку більшості вчених та практиків, судова медіація має проявити себе найбільш ефективно в тому числі при вирішенні трудових спорів. Питання застосування медіації до трудових суперечок зараз

досить актуальне. Досить часто трапляються порушення трудового законодавства як із боку працівників, так і з боку роботодавців.

Багатьом роботодавцям було б вигідніше звертатися до медіаторів, ніж до суду з кількох причин:

1) конфіденційність. Закон України «Про медіацію» передбачає конфіденційне проведення процедури, що є безперечним плюсом для роботодавця, який піклується про репутацію своєї компанії та не бажає виносити конфлікти з працівниками на загальний огляд [2];

2) добровільність. Процедура медіації проводиться при взаємному волевиявленні сторін, а це говорить про те, що обидві сторони зацікавлені у мирному врегулюванні конфлікту, що виник, і благотворно впливає на подальші відносини працівника та роботодавця;

3) короткий термін ухвалення рішення. У трудових відносинах важливо, щоб усі проблеми вирішувалися швидко. Оскільки судовий розгляд може затягнутися на тривалий термін, медіація якнайкраще підходить для таких цілей;

4) можливість дійти загального рішення, що влаштовує обидві сторони, і не псувати відносини із колективом.

Безперечно, у процедурі медіації знайдеться ще багато різних плюсів, проте згідно зі статистикою в нашій державі до медіації звертаються досить рідко. На це є низка причин, серед яких непоінформованість про існування такого виду вирішення спорів, правова некомпетентність учасників.

Застосування альтернативних способів вирішення спорів має особливу актуальність у цілому комплексі сімейно-правових відносин. Як показує практика, медіація використовується учасниками шлюбно-сімейних відносин у суперечках про розірвання шлюбу, поділ спільно нажитого майна подружжя, про визнання шлюбного договору недійсним, про визначення місця проживання дитини, про визначення порядку спілкування з дитиною, про заперечення батьківства, про повернення дитини [3].

Нажаль, сьогодні існуючий механізм вирішення низки сімейних суперечок має здебільшого репресивний інструментарій. У результаті розгляду судом справ щодо визначення місця проживання дитини та забезпечення права дитини на спілкування з батьками, іншими родичами та стягнення аліментних платежів, по суті, немає сторони, яка виграла. Перша та друга категорія справ лежить за рамками правового поля і все частіше зводиться до тривалого з'ясування стосунків між колишнім подружжям та, головне, батьками, які обидва є найріднішими по відношенню до дитини. Складно сказати, чи виграє той з батьків, з яким суд вирішив залишити дитину, чи виграє дитина, яка зазнавала тиску під час судових засідань, до та після них.

Третя категорія справ найчастіше закінчується виникненням судимості одного з батьків та утворенням значного «аліментного боргу», що також не дає належного результату. На наше глибоке переконання, сім'я – це та територія, де медіація проявила б найбільш ефективним чином, як тонкий і делікатний інструмент вирішення наболілої проблеми.

Тим не менше, громадяни в більшості випадків не вдаються до послуг медіатора через відсутність достатніх знань, що відбивається і на формуванні недовіри до цього інституту.

Існує думка, що оскільки процедура медіації не може застосовуватися до суперечок, які стосуються або можуть стосуватися прав та законних інтересів третіх осіб, які не беруть участь у процедурі, то не зрозуміла її мета по відношенню до сімейних суперечок, де основну роль грають інтереси дітей [4]. З зазначеним аргументом складно погодитися, оскільки детальне дослідження питань сімейної медіації дозволяє стверджувати, що ефективна медіаційна угода, що відповідає інтересам дитини, здатна максимально забезпечити захист її прав і законних інтересів. Завдяки тому, що медіація поряд з предметною має і емоційну складову, батьки, як сторони медіаційної угоди, можуть максимально сфокусуватися на індивідуальних потребах та почуттях своїх дітей та побудувати прийнятну схему подальших взаємин [5, с. 249].

Варто зазначити, що найчастіше процедура медіації виникає після звернення громадян до суду. Як правило, саме в рамках цивільного судочинства сторони, що сперечаються, дізнаються про альтернативні способи вирішення спору.

Відповідно до ст. 197 ЦПК України вже на стадії підготовки справи до судового розгляду суддя вживає з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації. Крім того, початок розгляду справи по суті також передбачає з'ясування судом бажання сторін вдатися до процедури медіації у вирішенні спору (ст. 172 ЦПК) [6].

Відповідно до чинного цивільного процесуального законодавства за клопотанням обох сторін у разі прий-

няття ними рішення про проведення процедури медіації суд може відкласти розгляд справи на строк, що не перевищує 90 днів. Однак, як показує судова практика, в середньому судовий розгляд відкладався на період від кількох днів до кількох тижнів. Існує також практика оголошення перерв у судовому засіданні від однієї до трьох годин для спілкування сторін із медіатором. Судова практика визначає наявність категорій справ, розгляд яких неодноразово відкладався судами, оскільки справи належали до найскладніших категорій суперечок, таких як визначення місця проживання дитини та порядку здійснення прав батьком, що проживає окремо від дитини, та розподіл спільно нажитого майна подружжя. При цьому у всіх випадках процедури медіації були завершені успішно, укладені сторонами медіаційні угоди були затверджені судом як мирові угоди [7].

Разом з тим, доцільно спрямувати додаткові зусилля на ефективний розвиток так званої досудової медіації, яка особливо актуальна у вирішенні спорів, що виникають із сімейних правовідносин. Варто зазначити, що в деяких європейських країнах медіація досить активно застосовується у вирішенні сімейних розбіжностей, оскільки судовий розгляд вимагає значних матеріальних витрат, а медіація є зручною альтернативою для врегулювання спорів. Як зазначає А. А. Соловійов, «процедури позасудового та досудового врегулювання спорів шляхом звернення до посередника отримали широке закріплення у низці французьких нормативних правових актів» [8, с. 151]. Також у ряді зарубіжних країн досудові альтернативні способи вирішення сімейно-правових спорів є обов'язковими. У нашій країні медіація у вирішенні суперечок може бути виключно добровільною, добровільна медіація є продуктивнішою, оскільки усвідомлено сприймається суспільством, що розуміє переваги такої процедури.

Сімейну медіацію слід розглядати виключно як спосіб вирішення конфлікту, спрямований на досягнення максимально прийняттого компромісу для всіх його учасників та такий, що дозволяє забезпечити захист прав та законних інтересів дітей.

Поруч із становленням сімейної медіації у нашій країні дедалі більшої актуальності набуває питання розвитку міжнародної сімейної медіації, спрямованої, передусім, на можливе зниження напруженості під час вирішення сімейних суперечок у міжнародних шлюбах. Нині широко обговорюється питання існування медіації у транскордонних сімейних суперечках. Під транскордонною сімейною медіацією розуміється медіація у таких міжнародних сімейних справах, що стосуються питань батьківської відповідальності, виконання судових рішень щодо проживання дітей та інших. Однією з причин, що перешкоджають більш активному розвитку транскордонної сімейної медіації, є проблема затвердження медіаційних угод з точки зору їх подальшого визнання та виконання на території іншої держави [8, с. 153]. Вирішення зазначеної проблеми можливе виключно шляхом зміцнення міждержавних відносин в цілому, а також укладання відповідних міжнародних угод.

Значна кількість сімейно-правових суперечок, що зачіпають інтереси неповнолітніх дітей, пов'язані з їх аліментним змістом. Відповідно до норм сімейного законодавства стягнення аліментів у судовому порядку можливе лише у разі відсутності аліментної угоди між сторонами. Аліментна угода є найбільш прийнятним способом вирішення спору про аліментний зміст у добровільному позасудовому порядку.

Відповідно до ст. 189 Сімейного кодексу угода про сплату аліментів має укладатися у письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням [9]. Нотаріус виступає своєрідним гарантом реалізації прав та інтересів суб'єктів аліментних правовідносин. Не випадково останнім часом широко обговорюється питання щодо засто-

сування медіативних технологій у діяльності нотаріуса, використання його потенціалу у посередництві при врегулюванні правових конфліктів. Цікава позиція висловлена у роботах Пурге А. Р., а саме застосування процедури медіації з метою врегулювання аліментно-правового спору займає проміжне положення між добровільним та примусовим вирішенням конфлікту, при цьому використання медіативних технологій та засобів у діяльності нотаріуса розвиває існуючі межі [4].

Укладання аліментної угоди передбачає відсутність суперечки між сторонами, проте досягнення такого компромісу нерідко потребує значних зусиль. На думку деяких науковців, використання можливостей нотаріуса як медіатора та примирителя може запобігти ескалації конфлікту [10, с. 105]. У спірній ситуації посередницька діяльність нотаріуса здатна не лише зблизити позиції сторін, а й позбавити їх тривалої процедури судового розгляду.

Стягнення аліментів на неповнолітніх дітей, як правило, є основною причиною примусового встановлення батьківства в судовому порядку. Проте батьківські обов'язки не вичерпуються необхідністю утримувати дітей матеріально, ще й стягнуті суми може бути мізерно малі або бути відсутніми зовсім, оскільки стягнення неможливе через відсутність заробітку чи іншого доходу в батька дитини. При цьому підстави для здійснення батьківських прав особи вже виникли. Ситуація, що складається, не завжди відповідає інтересам дитини, що суперечить одному з основоположних принципів сімейного права.

Подолання такої ситуації вбачається в тому, що суддя навіть за наявності доказів, що достовірно підтверджують походження дитини від цієї особи, повинен виносити судові рішення про встановлення батьківства виключно на користь дитини. У сімейному законодавстві необхідно закріпити норму, згідно з якою достатньою юридичною підставою для стягнення аліментів буде факт біологічного походження дитини від певної особи, а правовим наслідком такого юридичного факту доцільно вважати виникнення не батьківських прав в цілому, а лише обов'язку щодо утримання неповнолітньої дитини. Вбачається також можливим у цьому випадку застосовувати процедуру медіації, за якої сторони, не доводячи вирішення питання про утримання неповнолітньої дитини до суду, зможуть врегулювати суперечку на основі добровільної згоди за допомогою посередника.

Як показує існуюча судова практика, до досить поширеної категорії цивільних справ належать також суперечки у справах про стягнення аліментів на користь колишнього подружжя. Сказане свідчить, по-перше, про те, що чимало

людей після розірвання шлюбу відчувають гостру необхідність додаткового утримання; по-друге, що колишнє подружжя, незважаючи на можливість самостійного вирішення питання щодо утримання шляхом укладання аліментної угоди, віддає перевагу судовому способу врегулювання проблеми. При цьому зі змісту судових постанов випливає, що з рішеннями судів щодо врегулювання таких суперечок найчастіше не погоджуються обидві сторони, як позивач, так і відповідач. У той же час угода могла б дозволити вирішити цілу низку питань між колишнім подружжям шляхом взаємних поступок та додаткових уточнень. У разі відсутності укладеної між колишнім подружжям аліментної угоди про надання змісту у сторін зберігається можливість самостійного врегулювання питань аліментного змісту шляхом укладання медіаційної та (або) мирової угоди, затвердженої судом. Однак, як показує аналіз судової практики, що склалася, така можливість використовується сторонами лише в поодиноких випадках. На жаль, багато учасників сімейно-правових відносин не довіряють один одному і медіаторам, а отже, уникають укладання медіаційних угод.

Тим часом згідно із законом медіаційна угода, досягнута сторонами в результаті процедури медіації, проведеної після передачі спору на розгляд суду, може бути затверджена судом як мирова угода, яка має ті ж правові наслідки, що й рішення суду, а саме: у разі відмови сторони від добровільного виконання її умов й вона підлягає примусовому виконанню [11].

Викладене дозволяє говорити про недостатню поінформованість громадян про переваги зазначеного альтернативного способу вирішення спорів, а також необхідність більш активного розвитку в країні примирних процедур, як у рамках цивільного судочинства, так і поза судом. Вочевидь, що розвиток аліментних правовідносин (підстава, порядок, розмір, особливості виплат) залежить від відсутності чи наявності конфлікту між їхніми учасниками. Так, відсутність спору передбачає укладання нотаріальної угоди про сплату аліментів, а наявність спору, зазвичай, породжує судовий порядок стягнення. Саме в рамках судових процедур потрібно виробити певний механізм, що дозволяє сторонам вийти на діалог і самостійно обрати компромісне рішення. Тому слід не тільки розвивати створення кабінетів медіації у приміщеннях судів, а й змінити процесуальний порядок вирішення таких суперечок, зробивши досудове звернення до медіатора обов'язковим. Реалізація зазначеного механізму дозволить скоротити кількість сімейно-правових справ зазначеної категорії в судах, а сторонам досягти реального та прийняттого для обох сторін результату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розман Ю. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 245–256.
2. Про медіацію : Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 19.04.2022).
3. Буров М. Сімейна медіація як альтернатива суду. *Юрист & Закон*. 2020. № 27. URL: <https://de-jure.ua/wp-content/uploads/2020/07/Simeyna-mediatsiya-yak-alternativa-sudu.pdf> (дата звернення: 23.04.2022).
4. Пурге А. Р. Применение процедуры медиации для урегулирования разногласий, возникающих из семейных правоотношений: опыт и пути развития. *Евразийская адвокатура*. 2016. № 4 (23). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-protsedury-mediatsii-dlya-uregulirovaniya-raznoglasiy-voznikayuschih-iz-semeynyh-pravoотношений-opyt-i-puti-razvitiya> (дата звернення: 29.04.2022).
5. Чеховська І. В., Божук І. І. Перспективи розвитку інституту сімейної медіації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 2 (94). С. 246–258.
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 бер. 2004 р. № 1618-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.04.2022).
7. Даниленко П. Сімейна медіація як альтернатива суду. *Юридична газета*. 2019. № 38–39 (692–693). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/simeynе-pravo/simeyna-mediatsiya-yak-alternativa-sudu.html> (дата звернення: 21.04.2022).
8. Соловьев А. А. Процедуры судебного примирения в Гражданском процессуальном кодексе Французской Республики. *Закон*. 2015. № 3. С. 150–155.
9. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 20.04.2022).
10. Парнета О., Федик С. Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 1. С. 100–106.
11. Даниляк А. В. Медіація як новітній засіб вирішення сімейних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. URL: http://lsej.org.ua/3_2018/3_2018.pdf (дата звернення: 23.04.2022).